

WAARNEMINGSVERSLAG

N^o 2752

Waarnemingsgeticht

betreffende den leerling [redacted]
zoon dochter van **Corneel** en van [redacted]
wonende te **Bouchout** straat n^o [redacted]
geboren te **Bouchout** den [redacted] 1918
aan de groep O.I. van den Staat geplaatst, loevertrouwd
bij beslissing van [redacted] in datum // // //
wegens **Z.N. Antwerpen** 21 oogst '33
en bij uitvoering van **diefte** artikel uit de wet van 15 Mei 1912
binnengekomen den **16-17**
21- Oogst 1933.

Op de vragen in h t inlichtingsbulletijn van 29-10-33 gesteld te weten van welke Godsdienstige gezindheid de jongen is en of de ouders Verli-agen met zijzjn godsdienst behoefte wordt er geantwoord: "Roossch Katholiek" - "Ja"

Gesproken talen: Vlaamsch

Maatschappelijke en huiselijke antecedensten.

In 1932 heeft hij een vermening opgelopen door den Heer Kinderrechter en thans wordt hij vervolgd wegens diefte ener som van 22,50 fr. ten nadeel van **Alex.**

De vader telt 49 jaar en werd reeds veroordeeld wegens diefte. Van zijn eerste huwelijk heeft hij een jongen van 17j. (ernstig). Het tweede huwelijk had plaats den 27-11-19. Uit dit huwelijk sproeten drie kinderen waarvan ^{de laatste twee, die geboren} de oudste is, na hem komen een meisje van 10 en een jongen van acht jaar. Een sterfgeval heeft zich voorgedaan (zilt).

De somatische toestand.

De gestalte beantwoordt aan den ouderdom van 19,75j. (het gewicht aan dien van 18, de dynametrie en de ademhalingsmeting onderscheidelijk aan dien van 16,5 en 17,5 jaar.

Als lichte onregelmatigheid valt er het bestaan van phisocis aan te merken.

[redacted] verkeert in volle overgangleeftijd; hij bezit een levendige reflexbeweging; de uiting hiervan echter wordt tegengewerkt door een uitgesproken lymphatische en een slapheid der spieren.

Ook de gezichtsscherpte is van den rechten kant verminderd op 1/2.

+ + +

In hoofdzaak is S. een zenuwzwaakeling. Wat nadeelig op het broec zenuwgestel kan inwerken dient vermeden en er dient naar vertrouwelijkheid gestreefd.

De kennis.

S. is niet slecht begaafd.

Op 't eerste zicht zou men hem kunnen nemen voor een maffe, verwaard

Aan den Heer Minister van Justitie

Brussel.

Holl den

192

Dy // // // // // // // //

Het observatie- rapport als historisch object

Wetenschappelijke observatie in de Belgische Rijksopvoedingsinstellingen, 1912–1945

Sarah Van Ruyskensvelde en Laura Nys

Inleiding

In 1913 opende het Centraal Waarnemingsgesticht (CWG) van Mol de deuren. De observatie-instelling oogstte bewondering in binnen- en buitenland.¹ De instelling was dan ook de parel aan de kroon van de Belgische residentiële pedagogische instellingen. In deze instellingen werden verwaarloosde of voor een misdrijf veroordeelde kinderen aan gespecialiseerde zorg onderworpen. De opening van het CWG in Mol illustreert de verwetenschappelijking van het beleid ten aanzien van de jeugddelinquentie in de vroege twintigste eeuw. Vanaf haar opening in 1913 tot 1970 werden er twintigduizend jongeren geobserveerd. Deze jongeren kwamen in het CWG terecht na een doorverwijzing van de kinderrechter met wie ze in aanraking waren gekomen door problematisch gedrag of omdat ze zich in een problematische opvoedingssituatie bevonden. Na een intensieve en langdurige observatie formuleerde het CWG Mol dan een advies aan de kinderrechter over welke maatregel het best werd getroffen voor het kind in kwestie. De observatie mondde uit in een zogeheten 'psycho-pedagogisch waarnemingsverslag' dat alle relevante informatie over de jongere bundelde, gaande van zijn familiaal verleden tot zijn gezondheid, beroepskennis en karaktertrekken, en op basis daarvan een advies formuleerde voor de kinderrechter.

Vandaag worden de observatierapporten bewaard in verschillende archiefinstellingen, precies omdat het rapport met de minderjarige doorheen het netwerk van instellingen mee reisde. Van elke minderjarige die in een bepaalde instelling verbleef, werd een persoonsdossier opgemaakt. Dat dossier bevat, naast het observatierapport, ook andere relevante documentatie over de minderjarige, zoals egodocumenten en (half-)jaarlijkse rapporten. Toegepast op deze casus, worden de persoonsdossiers die zijn opgemaakt

1 L. Bantigny, 'Sciences du psychisme et centres d'observation en France dans les années cinquante', *Revue d'histoire de l'enfance « irrégulière »*, nr. 6 (2004): 94.

in het CWG en het Rijksopvoedingsgesticht van Mol bewaard in het Rijksarchief van Antwerpen-Beveren.² Het archief van de Rijksopvoedingsgesticht van Ruiselede, dat ook in deze studie aan bod komt, wordt dan weer bewaard in het Rijksarchief van Brugge. Het instellingsarchief van Ruiselede omvat onder meer een zeer uitgebreide collectie van ruim 7.500 persoonsdossiers. Ze werden geordend op datum van ontslag uit de instelling. Om dit uitgebreide bestand makkelijker doorzoekbaar te maken, werd een databank geconcipieerd waarin de onderzoeker de belangrijkste informatie (zoals de naam van de minderjarige, de datum van inschrijving en ontslag, en het dossiernummer) kan terugvinden.³ Omwille van de privacygevoeligheid van de informatie die erin vervat zit, is de zeer rijke collectie persoonsdossiers slechts raadpleegbaar na een goedkeuring van het Agentschap Jongerenwelzijn.

Deze wetenschappelijke waarnemingsverslagen zijn de gedroomde bron voor sociale historici. In het bestaande onderzoek worden deze waarnemingsrapporten, en bij uitbreiding het gehele persoonsdossier, in het bijzonder gebruikt om de sociale leefwereld van de jongeren en hun familie te reconstrueren.⁴ Daaruit volgt dat het waarnemingsverslag vaak als 'sleutel' tot het verleden wordt gebruikt om aspecten van de historische realiteit te reconstrueren. Hoewel deze bijdrage het belang van het waarnemingsverslag als bron onderschrijft, benaderen we het hier als een historisch object op zichzelf. Dat doen we door de precieze totstandkoming van het rapport te onderzoeken. Hoe kreeg de brede waaier aan wetenschappelijke gegevens over het kind gestalte in het officiële waarnemingsverslag? Welke rol kreeg dit verslag toebedeeld in het heropvoedingstraject dat de jongere aflegde?

Hoe kreeg de brede waaier aan wetenschappelijke gegevens over het kind gestalte in het officiële waarnemingsverslag? Welke rol kreeg dit verslag toebedeeld in het heropvoedingstraject dat de jongere aflegde?

Met een antwoord op deze vragen willen we aantonen dat het verhaal achter de totstandkoming van een bron, in dit geval het waarnemingsverslag, niet zomaar 'achtergrond'-informatie is. Het productieproces van de bron zelf verdient minstens evenveel aandacht als de eigenlijke informatie die erin vervat is. Dit werd recent beargumenteerd voor het medische rapport, waarbij de auteurs aandacht vroegen voor de praktijk waarbinnen een rapport tot stand komt. Ze vatten het rapport dan ook niet louter op als een document, maar als een 'handeling' en een 'proces' ('Tätigkeit und Prozess').⁵ Onze benadering vindt daarnaast inspiratie in het werk van historica Ann Laura Stoler, die opriep om archiefdocumenten niet enkel te beschouwen als 'mijnen' waaruit we feiten kunnen 'ontginnen', maar

2 Voor een gedetailleerd overzicht, zie de inventaris: P. Drossens, *Inventarissen van de archieven van het Centraal Observatiegesticht te Mol (1913–1970), de Rijksopvoedingsgestichten te Mol (1894–1970) en Saint-Hubert (1844–1956) en de Weldadigheidsschool van Ieper (1904–1921)* (Brussel 2002).

3 P. Drossens, *Inventaris van het archief van de Rijksopvoedingsgestichten te Ruiselede (1849–1970) en te Beernem (1852–1926) en rechtsvoorgangers* (Brussel 2000) 21–24.

4 F. Iacovetta en W. Mitchinson, *On the Case. Explorations in Social History* (University of Toronto Press, 1998).

5 A. Geisthövel, en V. Hess, 'Handelndes Wissen. Die Praxis des Gutachtens', in: Geisthövel, Alexa en Volker Hess (red.) *Medizinisches Gutachten: Geschichte Einer Neuzeitlichen Praxis* (Göttingen 2017): 17 en 26.

om ook aandacht te besteden aan het archief als een *producent* van feiten. Het is van belang te weten welke logica en machtsfactoren achter het proces van kennisproductie schuilgingen.⁶

6 A. L. Stoler, 'Colonial Archives and the Arts of Governance', *Archival Science* 2 (2002): 87.

Dit artikel bestaat uit drie grote delen. Eerst bespreekt deze studie de sociale en wetenschappelijke context waarbinnen het rapport werd geïntroduceerd. Aan de hand van de publicaties van Maurice Rouvroy (1879–1954), de eerste directeur van het CWG in Mol, reconstrueren we de wetenschappelijke context waarbinnen de observatiepraktijken tot stand kwamen. Rouvroys artikels scheppen een beeld van de wetenschapsopvattingen die hij in Mol in de praktijk zou brengen. Een tweede onderdeel behandelt de eigenlijke vertaling van de langdurige en diverse observatiepraktijken in het eindverslag. We beschrijven niet zozeer de observatiepraktijken zelf, maar bestuderen hoe Rouvroy informatie uit kladaantekeningen van opvoeders filterde en naar een officieel rapport vertaalde. Hiervoor nemen we één persoonsdossier, dat van Henri, als casus. Henri werd in 1933 door de kinderrechter naar Mol gestuurd nadat hij was betrapt op diefstal. In het CWG Mol werd hij gedurende vijf maanden geobserveerd, waarna hij naar het Rijksopvoedingsgesticht van Ruiselede werd gestuurd. Henri verbleef er ongeveer twee jaar en werd vervolgens vrijgelaten. In 1937 werd hij echter opnieuw opgepakt en voor een tweede observatie naar het CWG in Mol gestuurd. Ditmaal werd de disciplinaire afdeling van het Rijksopvoedingsgesticht van Mol als de enige oplossing geacht, waar Henri dan ook zou verblijven tot zijn meerderjarigheid.



De Staatsweldadigheidsschool Mol, vermoedelijk voor 1923. Bron: Gemeentearchief Mol/ Kamer voor Heemkunde.

Het dossier van Henri laat in de eerste plaats toe om niet één, maar twee waarnemingsverslagen te bestuderen, waardoor we kunnen nagaan in welke mate de informatie die werd vergaard tijdens de eerste observatie ook een rol speelde in de tweede observatieperiode. Bovendien heeft ook zijn opsluiting in de heropvoedingsinstelling van Ruiselede een persoonsdossier nagelaten. Dat biedt de mogelijkheid te bestuderen hoe de adviezen van het observatie-instituut werden onthaald door de opvoeders die met de beide voeten in de eigenlijke opvoedingspraktijk stonden. Het derde deel van het artikel bevraagt dan ook hoe het observatierapport concreet werd gebruikt in de pedagogische residentiële instelling van Ruiselede. Naast het persoonsdossier van Henri, maakten we hiervoor ook gebruik van verslagen van pedagogische conferenties, studiegroepen en maandelijkse bijeenkomsten van het onderwijzend en opvoedend personeel in Ruiselede.

Kind in gevaar of gevaarlijk kind? Maurice Rouvroy en de wetenschappelijke observatie in de vroege jeugdhulpverlening

In de negentiende eeuw werden aparte penitentiaire inrichtingen voor jongeren opgericht, zoals de Sint-Bernardusgevangenis in Antwerpen (°1844) en de penitentiaire inrichting van Saint-Hubert. De scheiding van volwassen en minderjarig gedetineerden was onder meer het gevolg van een groeiende bezorgdheid over 'criminele besmetting'; de idee dat een gemeenschappelijke opsluiting jongeren zou blootstellen aan het slechte voorbeeld van volwassen gevangenen. De groeiende scheiding tussen volwassenen en minderjarigen was niet enkel 'fysiek' van aard. Onder invloed van wijzigende opvattingen over criminaliteit werd ook een andere behandeling van jongeren bepleit. In de negentiende eeuw werden jongeren berecht onder hetzelfde strafrecht als volwassenen, al gold hun leeftijd soms wel als verzachtende omstandigheid. Waar het negentiende-eeuwse klassiek strafrecht criminaliteit beschouwde als een rationele keuze van het vrije individu, beschouwde de laatnegentiende-eeuwse theorie van het Sociaal Verweer criminaliteit eerder een gevolg van slechte sociale levensomstandigheden of van een dwangmatigheid in een (geestes-)ziek individu. Om de maatschappij te 'verweren' tegen criminaliteit moest de staat bijgevolg niet (enkel) optreden tegen criminele feiten die reeds gepleegd waren, maar moest ze deze trachten te verhinderen door preventief op te treden bij individuen die een risico op crimineel gedrag vertoonden. De focus verschoof zo van de gepleegde feiten naar de potentiële pleger. Parallel verschoof ook de oplossing van een straf naar een heropvoeding of behandeling.⁷

In België vond deze veranderende kijk op criminaliteit en straf een uitwerking in de Wet op de Kinderbescherming van 1912. Deze wet rustte op de dubbele noties van 'het kind in gevaar' en het 'gevaarlijke kind': het kind in gevaar dat in slechte sociale omstandigheden opgroeide, vertoonde een groter risico om jeugddelinquent te worden, zo werd gedacht. Dit legitimeerde verregaande staatsinterventie in het geval dat het morele, psychische of fysieke welzijn van het kind in gevaar werd geacht. Geïnspireerd door het Amerikaanse voorbeeld⁸ voorzag de wet in de oprichting van de kinderrechtbank, voorgezeten door een kinderrechter. Deze veroordeelde het kind niet langer tot een straf maar trof 'maatregelen' van correctie en heropvoeding. Zulke maatregelen konden gaan van een formele berisping tot een (voorwaardelijke) opsluiting in een heropvoedingsinstelling.

De introductie van de kindbeschermingswet initieerde bovendien een hervorming van het landschap van de residentiële jeugdhulpverlening.

7 D. Weber, *Homo Criminalis. Belgische Parlementsleden over Misdaad en Strafrecht, 1830–1940* (Brussel 1996), 21.

8 Voor een transnationale geschiedenis van jeugd en justitie, zie bv. J. Trépanier, 'The Roots and Development of Juvenile Justice: An International Overview', in J. Trépanier en X. Rousseau (red.), *Youth and Justice in Western States*, (New York 2017) 17–73.

Het heropvoedende aspect won aan belang en werd geruggesteund door pedagogische inzichten. Een ander gevolg was dat de keuze voor de meest geschikte instelling niet langer afhankelijk was van 'objectieve' criteria zoals de leeftijd of de gepleegde feiten. Vanaf de vroege twintigste eeuw was de plaatsing afhankelijk van de individuele persoonlijkheid van het kind en de mate waarin het vatbaar was voor de heropvoedende praktijken.

Het heropvoedende aspect won aan belang en werd geruggesteund door pedagogische inzichten

Het is in dit verschuivend landschap dat het Centraal Waarnemingsgesticht (CWG) in Mol werd opgericht. De instelling had een drievoudige doelstelling: (i) ze moest de basis leggen voor de classificatie van het delinquente en verlaten kind, (ii) ze moest de 'ziel' van het kind blootleggen om een heropvoedingstraject op maat te kunnen ontwerpen, en (iii) ze adviseerde de kinderrechter in zijn beslissing over de meest gepaste behandeling van het kind in kwestie.⁹ Bij de oprichting werd Maurice Rouvroy (1879–1854) aangesteld als de eerste directeur. Rouvroy was sinds 1910 als leraar aan de slag in het Rijksopvoedingsgesticht van Saint-Hubert. De bescheiden observatiepraktijken die hij daar opzette, kon hij volledig uitbouwen tijdens zijn directeurschap van CWG Mol.¹⁰

In de literatuur wordt Rouvroy wel eens als een pseudowetenschapper afgeschilderd, die eigenlijk weinig meer deed dan de oudere morele vertogen verpakken in een wetenschappelijk jargon.¹¹ Maar hoewel Rouvroy waarschuwde voor een blinde verering van het getal, waren zijn opvattingen niet enkel retorische *Spielerei*. Hij deelde tot op zekere hoogte het 'meet-enthousiasme' van zijn tijdgenoten, en hechtte veel waarde aan psychologische en pedologische methodes.¹² Rouvroy stond erop om te voldoen aan wetenschappelijke criteria, maar enkel in zoverre deze een functie hadden voor de heropvoedingspraktijk. Voor Rouvroy was louter statistische informatie over het kind van weinig waarde wanneer het spontane gedrag van het kind niet nauwgezet werd geobserveerd, gemonitord en beschreven.¹³ Eenzelfde terughoudendheid legde hij aan de dag met betrekking tot standaardtesten in een laboratorium.¹⁴ Deze waren misschien handig voor lichamelijke testen, zo vond Rouvroy, maar voor de waarneming van het karakter waren ze ongeschikt. Standaardtesten isoleerden een kind van zijn sociale omgeving, waardoor de observatie nooit kon doordringen tot het innerlijke wezen van kind.

Standaardtesten isoleerden een kind van zijn sociale omgeving, waardoor de observatie nooit kon doordringen tot het innerlijke wezen van kind

- 9 Voor een inleiding op de doelstellingen en werking van het Centraal Waarnemingsgesticht in Mol, zie M. D'hoker, 'Contribution de Maurice Rouvroy (1879–1954) aux soins en résidence de la jeunesse à problèmes psycho-sociaux pendant l'entre-deux-guerres' *Paedagogica Historica* 262 (1990): 211–222.
- 10 M. Rouvroy, 'Le dossier médico-pédagogique de l'écolier: Le rapport psycho-pédagogique: le caractère' *Revue belge de Pédagogie*, juli 1927, 632–635.
- 11 Zie bv. M. De Koster, 'Tot Maat van Het Recht. De Vroege Ontwikkeling van de Wetenschap van Het Ontspoorde En Criminele Kind in Het Centrale Observatiegesticht in Mol (1913–1941)', in S. Braster (red.), *Kinderen in Gevaar. De Geschiedenis van Pedagogische Zorg Voor Risicojeugd* (Assen: Van Gorcum, 2007), 117.
- 12 De pedologie was een wetenschappelijke beweging die rond de eeuwwisseling tot wasdom kwam en een holistische studie van het kind op basis van natuurwetenschappelijke methodes bepleitte. Ze was geïnspireerd door de Amerikaanse *Child Study Movement*, en werd deels gedragen door de vraag naar een meer kindgerichte pedagogische praktijk, in lijn met de Reformpedagogiek. Zie M. Depaep en S. Van Ruyskensvelde, 'De 'katholieke pedagogiek' in België. Bloei en ondergang van een normatieve benadering', in J. De Maeyer en P. Wynants (red.), *Katholiek onderwijs in België. Identiteiten in evolutie, 19^{de}–20^{ste} eeuw* (Antwerpen 2016), 327–341.
- 13 M. Rouvroy, *L'observation pédagogique des enfants de Justice* (Brussel 1921), 195.
- 14 M. Rouvroy, 'Les Tests à l'école Ordinaire', *Revue Belge de Pédagogie*, Februari 1925, 300–306.

Rouvroy's opvattingen over de wetenschappelijke observatie en behandeling van het delinquent kind kristalliseerden zich rond wat hij de *observation perpétuelle* noemde. Daarmee bedoelde hij een voortdurende observatie van het kind in zijn sociale interacties, in een omgeving die de natuurlijke leefomstandigheden benaderde. Rouvroys 'permanente observatie' doet denken aan de bestaande praktijk in gevangenissen waarbij het gedrag van de gevangenen permanent geëvalueerd werd in een zogeheten 'morele boekhouding'. Dit register van goed en slecht gedrag diende dan als leidraad voor een eventuele strafvermindering.¹⁵ Maar anders dan in deze vroege instellingen, gebeurde Rouvroys' *observation perpétuelle* niet passief of afwachtend, maar werden er doelbewust sociale situaties gecreëerd zodat het kind zich wel zou moeten blootgeven. Hierbij kan bijvoorbeeld gewezen worden op *Le Perroquet*, een winkeltje in de instelling waarin de jongeren snoepgoed en andere waren konden kopen. Het 'winkelen' was de gedroomde gelegenheid van de waarnemers om de reacties, de keuzes van de producten en onderlinge interacties tussen de jongeren gade te slaan.¹⁶

Bovendien onderstreepte Rouvroys dat niet *elk* feit belangrijk was. De opvoeder moest zich in zijn observatienota enkel beperken tot het neerschrijven van die gedragingen of uitingen die karakteristiek waren voor de jongere in kwestie. De maandenlange observatieperiode besloeg dan ook een waaier aan technieken, gaande van lichamelijke onderzoeken tot de observatie van het kind in zijn dagelijkse doen en laten. Deze collectie van aantekeningen van de arts, de verschillende opvoeders, leraars en van Rouvroys zelf, mondden uiteindelijk uit in een officieel waarnemingsverslag.

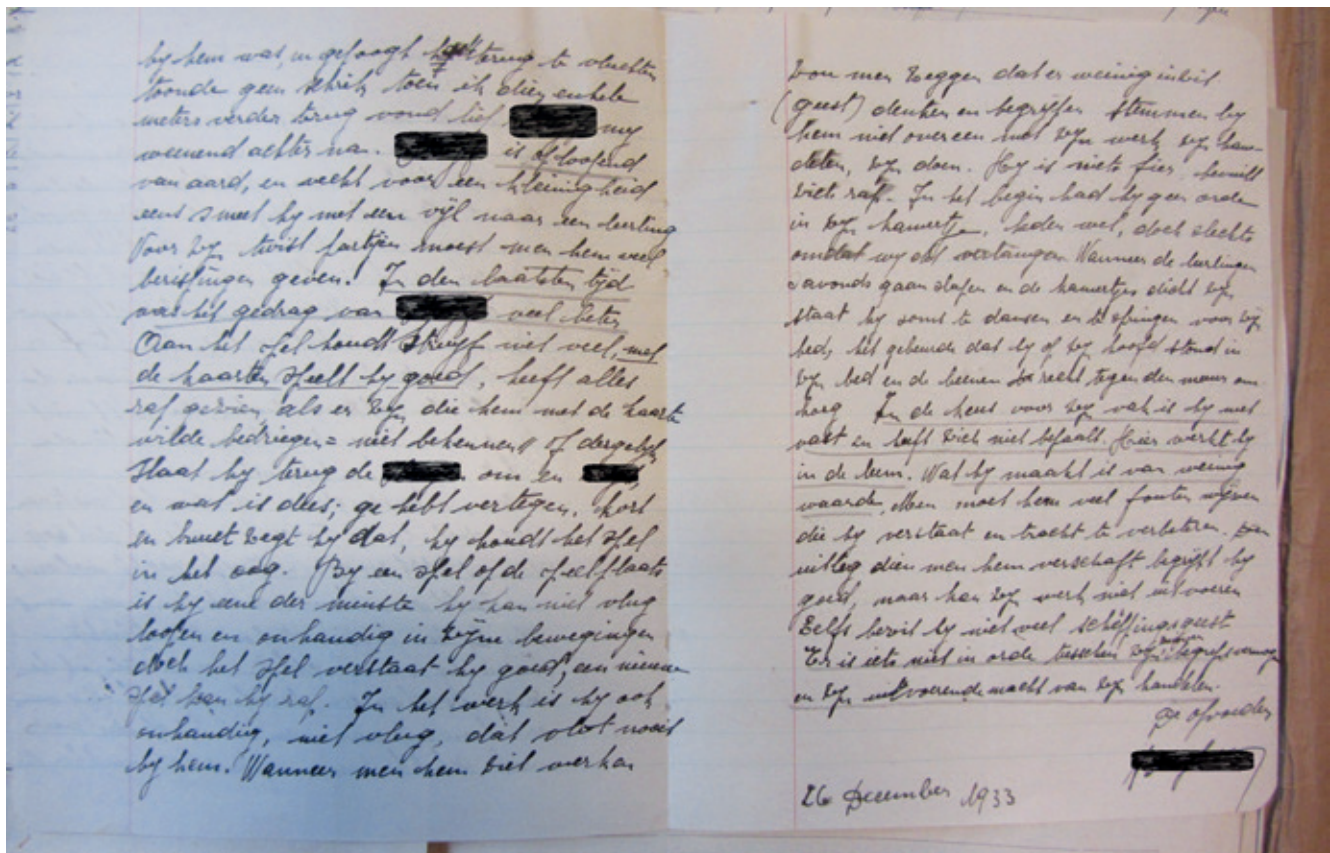
The power of the pen: het observatierapport en de wetenschappelijke waarheidsvinding

In de inleiding van dit artikel gaven we reeds aan het concrete ontstaansproces van het waarnemingsverslag te willen bestuderen aan de hand van de casus van Henri. Wat ons in dit artikel dus in het bijzonder interesseert, is het papieren spoor dat Henri's traject doorheen het landschap van de residentiële jeugdzorg heeft nagelaten. Henri's persoonsdossier bestaat uit verschillende documenttypes: het bevat niet enkel de observatienota's van de verschillende opvoeders die de observatie uitvoerden, maar ook enkele documenten die door Rouvroys werden geschreven (waaronder het uiteindelijke observatierapport) en enkele egodocumenten van Henri zelf. Vanuit deze beschouwing over de inhoud van het persoonsdossier rijst al meteen de vraag op welke – en vooral op wiens – informatie Rouvroys zich baseerde voor de redactie van het waarnemingsverslag.

In de eerste plaats baseerde Rouvroys zich op de nota's die opvoeders maakten over de jongeren in hun dagdagelijkse bezigheden, bijvoorbeeld tijdens de werkuren, de lessen of de vrije tijd. De observatienota's werden niet op gestandaardiseerde, voorgedrukte formulieren genoteerd maar op losse blaadjes die uit een notitieboek waren gescheurd. De materiële kenmerken van deze bron zijn belangrijk: de 'vluchtigheid' van dit historische document is een materiële vertaling van de *observation perpétuelle* die in belangrijke mate gebaseerd was op de 'onzichtbare' opvoeder die het kind in al zijn 'spontaneïteit' observeerde, zonder dat het zich daar bewust van was. Bovendien valt ook op dat bepaalde passages in de observatienota's zijn onderlijnd in potlood. Dit suggereert dat de observatienota's wel degelijk na hun productie door Rouvroys werden gelezen. De onderlijnde passages zijn bovendien een zeer concrete vertaling van de feitenselectie zoals Rouvroys ze in het licht van zijn *observation perpétuelle* in de praktijk

15 B. Vanhulle, 'Zedelijke Rekenkunde in België: De Ontdekking van de Gevangene', *De Negentiende Eeuw: Documentatieblad Werkgroep 19^e Eeuw XXXI* (2007): 238–55.

16 M. Rouvroys, 'Au Perroquet', *L'éducation Familiale*, 1933, 521–27.

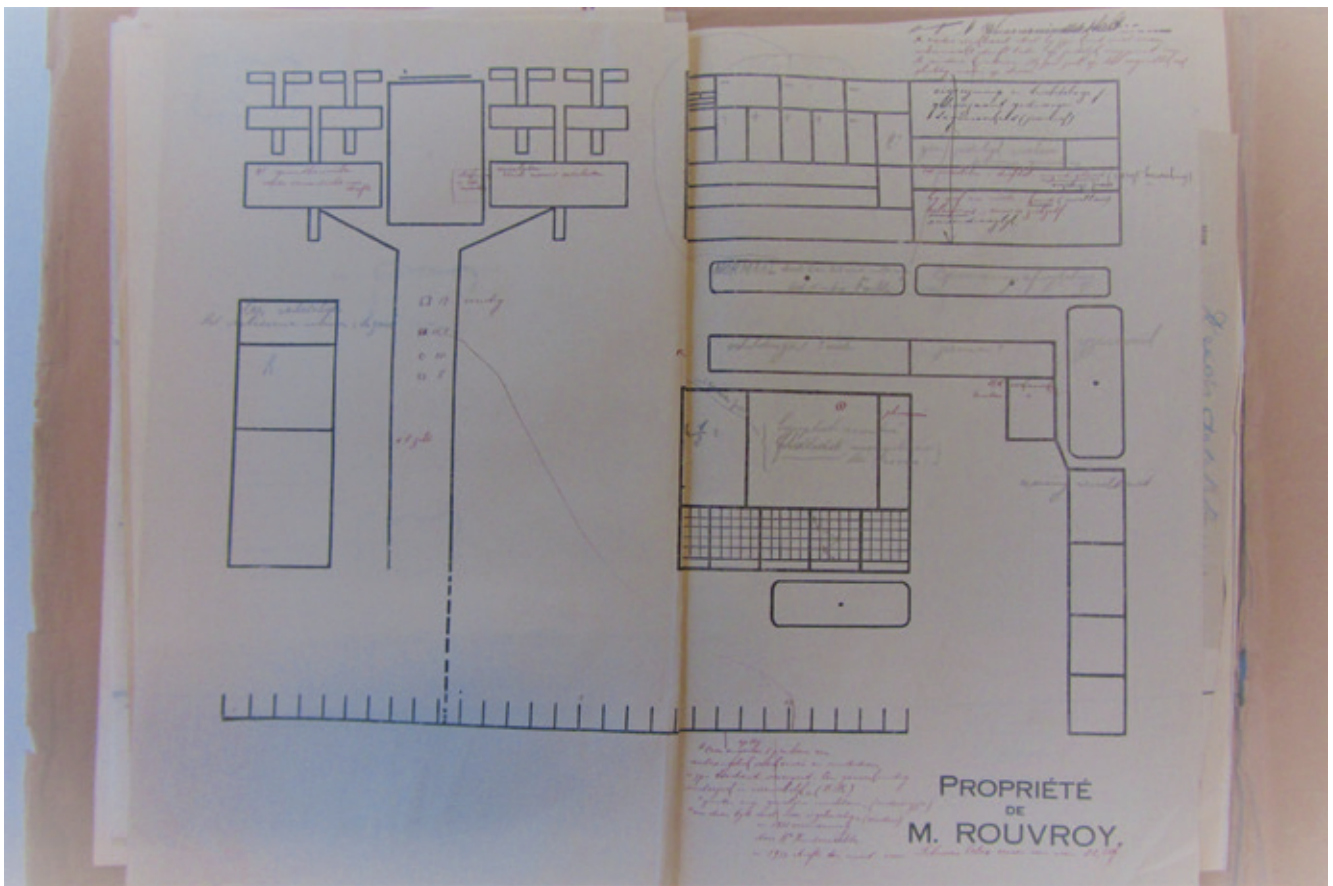


Kladaantekeningen van Opvoeder V., 26.12.1933. Bron: Rijksarchief Antwerpen-Beveren, M65, CWG Mol, 769, dossier 5752.

bracht: het zijn die referenties naar gebeurtenissen, gedragingen of emoties die hij karakteristiek achtte voor het geobserveerde kind, en die dus opgenomen moesten worden in het observatierapport.

Wat de inhoud betreft, bevatten de observatienota's een veelheid aan informatie over bepaalde gebeurtenissen (zoals conflicten tussen de jongeren), gedrag en attitudes (zoals woedeaanvallen) of opmerkelijke uitspraken (zoals scheldpartijen of onzedige opmerkingen). Omdat deze veelheid aan informatie over een brede waaier van onderwerpen en perspectieven de redactie van een eenduidig waarnemingsverslag bemoeilijkte, ontwikkelde Rouvroy een 'synoptisch diagram'. Dat stelde hem in staat alle 'relevante' informatie samen te brengen in één document dat de schematische weergave was van de geobserveerde jeugddelinquent.

Het synoptisch diagram bestond uit drie onderdelen. De linkerzijde van het diagram representeerde de familiale en sociale achtergrond van de minderjarige in kwestie en vermeldde alle relevante informatie, bijvoorbeeld omtrent familieleden of de aard van het begane misdrijf. In het geval van Henri werd opgetekend dat ook Henri's vader een eerdere veroordeling voor diefstal had opgelopen, en dat zijn biologische moeder en zus vroeg waren overleden. Deze informatie verkreeg Rouvroy doorgaans van de afgevaardigden van de rechters. De lijn onderaan het document stelde de levensloop van het kind voor. Aan de rechterzijde werd alle karakteristieke informatie over het kind opgenomen die was verkregen op basis van de observaties in de instelling. In het synoptisch diagram werd Henri onder meer omschreven als eigzinnig, ongedisciplineerd, enkel gehoorzaamend



Synoptische Fiche van Henri. Bron: Rijksarchief Antwerpen-Beveren, M65, CWG Mol, 769, dossier 5752.

onder dwang, onredelijk, geneigd tot vechten, stelen en onzedig gedrag, koel en ongevoelig.¹⁷ Uit onze studie blijkt dat de inhoud van de synoptische fiche voornamelijk werd gebaseerd op twee observatienota's van 26 december 1933 en 7 januari 1934. In deze laatste observatienota staat uitdrukkelijk: 'hij is een eigzinnige, ongedisciplineerde jongen', 'hij kan niet gehoorzamen, tenzij gedwongen' en 'hij voelt niets'.¹⁸

Het uiteindelijke observatiedossier over Henri dat Rouvroy op 12 januari 1934 opstelde, is een uitgeschreven versie van de verschillende kernwoorden en -zinnen die we terugvinden in de hierboven besproken bronnen. Net als het synoptisch diagram gaat ook het observatierapport dieper in op Henri's eigzinnigheid en ongehoorzaamheid. Toch valt op dat het waarnemingsverslag geen exacte representatie is van het synoptisch diagram.

Zo wordt de karakterisering van Henri als koel en ongevoelig veel sterker verwoord in het uiteindelijke observatierapport ('men heeft moeilijk vat op dezen gevoelloozen en onverschillige onwilligaard'¹⁹).

De redactie van het observatierapport veronderstelde dus een vertaalslag waarbij uiteenlopende, soms zelfs tegenstrijdige uitspraken, met elkaar moesten worden verzoend in één coherent waarnemingsverslag. Dat de kladaantekeningen elkaar soms tegenspraken, is wellicht niet vreemd omdat ze de schriftelijke weerslag vormden van observaties die op verschillende momenten door verschillende personen werden uitgevoerd. Maar de vertaalslag leidde onvermijdelijk tot een vervorming van de data en feiten in de kladnota's: heel wat triviale feiten die in de observatienota's werden vermeld, werden uitvergroot tot generaliserende waarheidsaanspraken over

17 Rijksarchief Antwerpen-Beveren, M65, CWG Mol, 769, dossier 5752, synoptische fiche (hierna: RAAB, M65, 769, Dossier 5752).

18 RAAB, M65, 769, Dossier 5752, observatienota van een opvoeder, 7 januari 1934.

19 RAAB, M65, 769, Dossier 5752, waarnemingsverslag, 15 februari 1934.

een persoon, of gebeurtenissen werden ontdaan van hun contextinformatie. Zo noteerde een van de opvoeders bijvoorbeeld in zijn observatienotities dat Henri, toen hij werd betrapt bij een ontsnappingspoging uit het CWG, hilde uit angst voor de straf die hem boven het hoofd hing. Het is opmerkelijk dat het observatierapport wel Henri's ontvluchttingspoging vermeldt, maar geen enkele melding maakt van de emoties die dit bij hem losmaakte. Anders dan het beeld dat het officiële verslag schetst van Henri als 'ongevoelig', laten de kladaantekeningen dus een veel genuanceerder beeld van Henri zien. Dit is wat we *the power of the pen* noemen: in het waarnemingsverslag werd de diversiteit aan informatie uit de observatienotities gereduceerd tot een enkelvoudig oordeel dat werd geveld door de persoon die de pen vasthield.

Zoals hierboven reeds werd aangestipt, is Henri's persoonsdossier bijzonder interessant om het verschil tussen de observatieprocedures te onderzoeken in het geval jongeren voor de tweede maal in Mol terecht kwamen. In de regel werd na elke observatieperiode een waarnemingsverslag opgesteld. Toch blijkt uit onze analyse dat jongeren die verschillende keren in de molen van de residentiële jeugdhulp verstrikt geraakten, de tweede maal anders werden behandeld. In de eerste plaats springt een verschil in de duurtijd van de observatie in het oog. Na zijn eerste veroordeling voor

Toch blijkt uit onze analyse dat jongeren die verschillende keren in de molen van de residentiële jeugdhulp verstrikt geraakten, de tweede maal anders werden behandeld

diefstal verbleef Henri ongeveer vijf maanden in het CWG in Mol. Na zijn tweede veroordeling (dit keer voor zedenfeiten) echter, werd hij slechts zeven dagen in observatie gehouden. Wanneer de twee observatierapporten vergeleken worden, vallen nog enkele zaken op. In 1937, na de tweede observatieperiode, maakte Rouvroy een 'aanvullend waarnemingsverslag' op. De naamgeving van dit document is een belangrijke indicatie van de veelvuldige referenties in dit document naar het eerste observatierapport uit 1934. Meer zelfs, hoewel er nieuwe observatienota's van opvoeders beschikbaar waren, maakte Rouvroy geen enkele verwijzing naar deze nieuw verkregen informatie in zijn aanvullend verslag. De karakteristieken die kenmerkend werden geacht voor Henri's persoonlijkheid werden bijna letterlijk gekopieerd uit het eerste observatierapport. Rouvroy benadrukte hoe Henri altijd was gebleven wie hij eigenlijk was: eigenzinnig, ongedisciplineerd, gevoelloos en opstandig.²⁰

20 RAAB, M65, 769, Dossier 5752, Aanvullend observatierapport, 9 augustus 1937.

Tot slot verwees het aanvullend verslag ook geregeld naar de rapporten over Henri's gedrag die in Ruiselede werden opgesteld. Zo lezen we: 'de nota's van Ruiselede houden hem voor normaal begaafd (sic)', of 'In Ruiselede ten andere maakte hij zich ook plichtig aan kleine diefstallen

of lichte vergrijpen tegen de goede zeden'.²¹ Dit is opmerkelijk omdat het illustreert dat de uitwisseling van informatie tussen het observatie-instituut en de opvoedingsinstellingen allerminst eenrichtingsverkeer was. De observatie-inrichting maakte evenzeer gebruik van aantekeningen die de opvoedingsinrichtingen over de jongeren verschaften. Dit verduidelijkt wat Margo De Koster en David Niget, in navolging van Carlo Ginzburg, de *circularité du savoir* noemen: in het opmaken van dossiers en het 'omschrijven' van jongeren greep de wetenschapper vaak terug naar observaties die in een eerder stadium van het traject al werden gemaakt.²² Die kennisuitwisseling doet de vraag rijzen welke invloed het observatierapport nu precies had op de pedagogische praktijk in de rijksopvoedingsinstellingen.

De verwetenschappelijking van de pedagogische praktijk: de receptie van het observatierapport in de rijksopvoedingsinstellingen

Het doel van het observatierapport was dat het onder meer de basis zou leggen voor de concrete heropvoedingspraktijk. In zijn communicatie hierover aan de instellingen was de bevoegde minister van Justitie alvast duidelijk: het observatierapport was geen louter administratieve aangelegenheid, maar een pedagogisch document op basis waarvan de weg naar de morele rehabilitatie van het delinquent kind kon worden uitgetimmerd.²³ Een dergelijk beleid veronderstelt op zijn minst dat de pedagogische staf, belast met de eigenlijke taak van de heropvoeding, op de hoogte moest zijn van de aard en het statuut van het observatierapport, alsook het gebruik ervan in de concrete pedagogische praktijk. Vanaf de jaren 1920 ontstonden in Ruiselede, net als in Mol, allerhande professionaliseringsinitiatieven voor het pedagogisch personeel, wat zich vertaalde in de oprichting van conferenties, studiekringen en maandelijkse vergaderingen. De rapporten van die bijeenkomsten laten zien hoe de eerder besproken hervorming van het netwerk van rijksopvoedingsinstellingen in 1921–1922 de evolutie naar de verwetenschappelijking van de pedagogische praktijk heeft gestimuleerd. Daar waar in 1920 de pedagogisch directeur van Ruiselede bijvoorbeeld nog beargumenteerde dat de rijksopvoedingsinstellingen in geen geval observatie-instituten waren,²⁴ werd in de loop der jaren de wetenschappelijke observatie als basis voor de pedagogische praktijk steeds meer als een evidentie beschouwd. Op de maandelijkse bijeenkomst van het opvoedend en onderwijzend personeel van 15 februari 1926 bijvoorbeeld, brak een opvoeder een lans voor de wetenschappelijke kennisvergaring over de individuele karakteristieken van het kind, om zo de heropvoeding te verbeteren en op meer rationele gronden te bouwen. Volgens diezelfde opvoeder was het terugvallen op de negentiende-eeuwse psychologie in de toenmalige context alvast niet langer houdbaar, wat onze eerdere opmerking over de groeiende verwetenschappelijking van de twintigste-eeuwse pedagogische praktijk ondersteunt.²⁵

De *observation perpétuelle*, zoals vooropgesteld door Rouvroij, nestelde zich ook in het archief van de Rijksopvoedingsgesticht in Ruiselede. Henri's persoonsdossier dat in Ruiselede werd samengesteld, bevat enkele gestandaardiseerde halfjaarlijkse rapporten die de evolutie van de delinquent minderjarige beschreef. De rapporten werden enerzijds gecommuniceerd aan de kinderrechtter zodat deze op de hoogte was van de evolutie van zijn 'pupil'. Anderzijds maakten de opvoeders van deze rapporten gebruik om de pedagogische behandeling aan te passen aan de veranderende individuele noden van het kind.²⁶

21 Ibidem.

22 M. De Koster en D. Niget, "Pénétrer l'âme de l'enfant pour en dégager les voies d'accès". Institutions et pratiques d'observation médico-pédagogiques en Belgique, 1913–1965' (ongepubliceerde paper).

23 Rijksarchief Brugge, M25, ROG Ruiselede, 542, Brief van de minister van Justitie aan de directeur van de Rijksopvoedingsinstelling in Ruiselede, 31 januari 1922 (hierna: RAB, M25).

24 RAB, M25, 579, 'Compte-rendu de la conférence mensuelle tenue à Ruysselede', 1 september 1920.

25 RAB, M25, 579, 'Verslag der maandelijksche vergadering van 't onderwijzend personeel der Rijksopvoedingsgestichten te Ruysselede', 15 februari 1926.

26 Ibidem.



Gemeenschapsinstelling De Zande Campus Ruiselede vandaag de dag. Bron: Agentschap Jongerenwelzijn, fotograaf: Jelle Vermeersch.



Een klas in het Rijksopvoedingsgesticht in Ruiselede, ongedateerd, maar vermoedelijk uit de periode van het interbellum. Bron: Rijksarchief Brugge, M37, ROG 1992, nr. 228.

Hoewel het moeilijk blijft om te bepalen in welke mate het observatie-rapport werd gelezen, zien we toch dat in Henri's geval sommige bewoordingen in de halfjaarlijkse rapporten gelijkaardig waren aan, of zelfs exacte kopieën waren van passages uit het observatierapport zoals dat in 1934 door Rouvroy in Mol werd opgemaakt. Net als in het observatierapport van Mol werd Henri in de halfjaarlijkse rapporten uit Ruiselede gekarakteriseerd als 'zenuwzwakking'.²⁷ Dergelijke karakterisering en oefenden wel degelijk een invloed uit op het pedagogische traject van de jongere. Zo werden de observatierapporten vaak gebruikt in de schoot van de zogenaamde Commissie voor Beroepsoriëntering, een comité dat zich boog over de professionele oriëntering van het kind naar een bepaalde beroepsopleiding. Dat comité was bijvoorbeeld de opvatting aangedaan dat 'zenuwzwakke' kinderen – zoals Henri – onaangepast waren om bijvoorbeeld met zware machines te werken. Voor kinderen die voor diefstal waren veroordeeld – zoals ook voor Henri het geval was – was een opleiding tot loodgieter, bijvoorbeeld, niet aangewezen. Het feit dat ze zich voor de uitoefening van dat beroep vrijelijk in de private levenssfeer van hun klanten moesten begeven, was, in de ogen van de instelling, de kat bij de melk zetten.²⁸

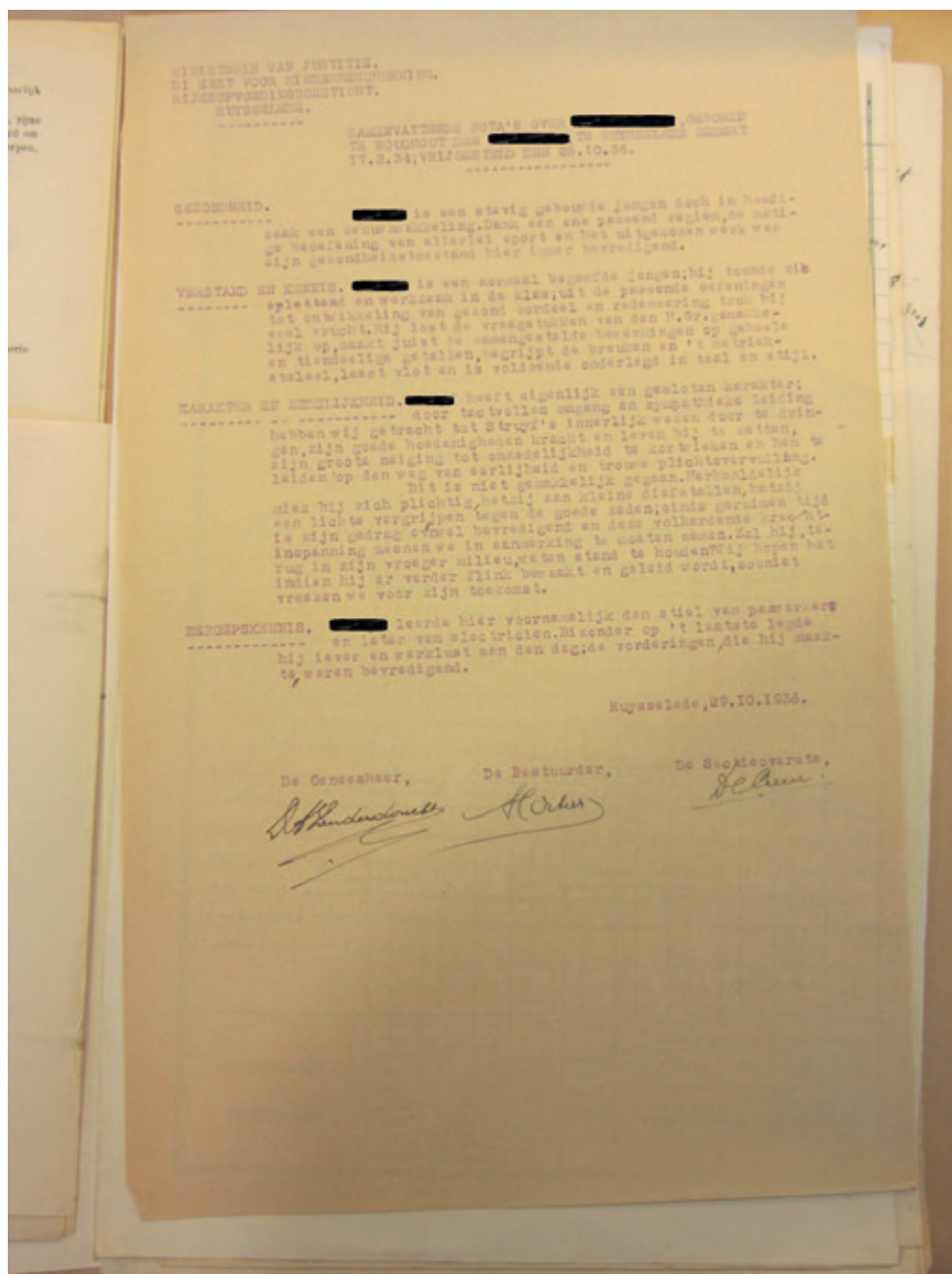
Daarnaast zijn er ook heel wat gelijkenissen tussen het verslag dat aan de vooravond van Henri's vrijlating uit de instelling in Ruiselede werd opgemaakt, en het observatierapport dat Rouvroy in 1934 in Mol schreef. In zijn waarnemingsverslag formuleerde Rouvroy bijvoorbeeld dat Henri

27 RAB, M25, 926, Dossier 7641, halfjaarlijkse verslagen van 1 januari 1934, 1 juni 1934, 1 december 1935 en 24 april 1936.

28 RAB, M25, 580, 'Studiekring van het Rijksopvoedingsgesticht Ruiselede', 18 oktober 1928.



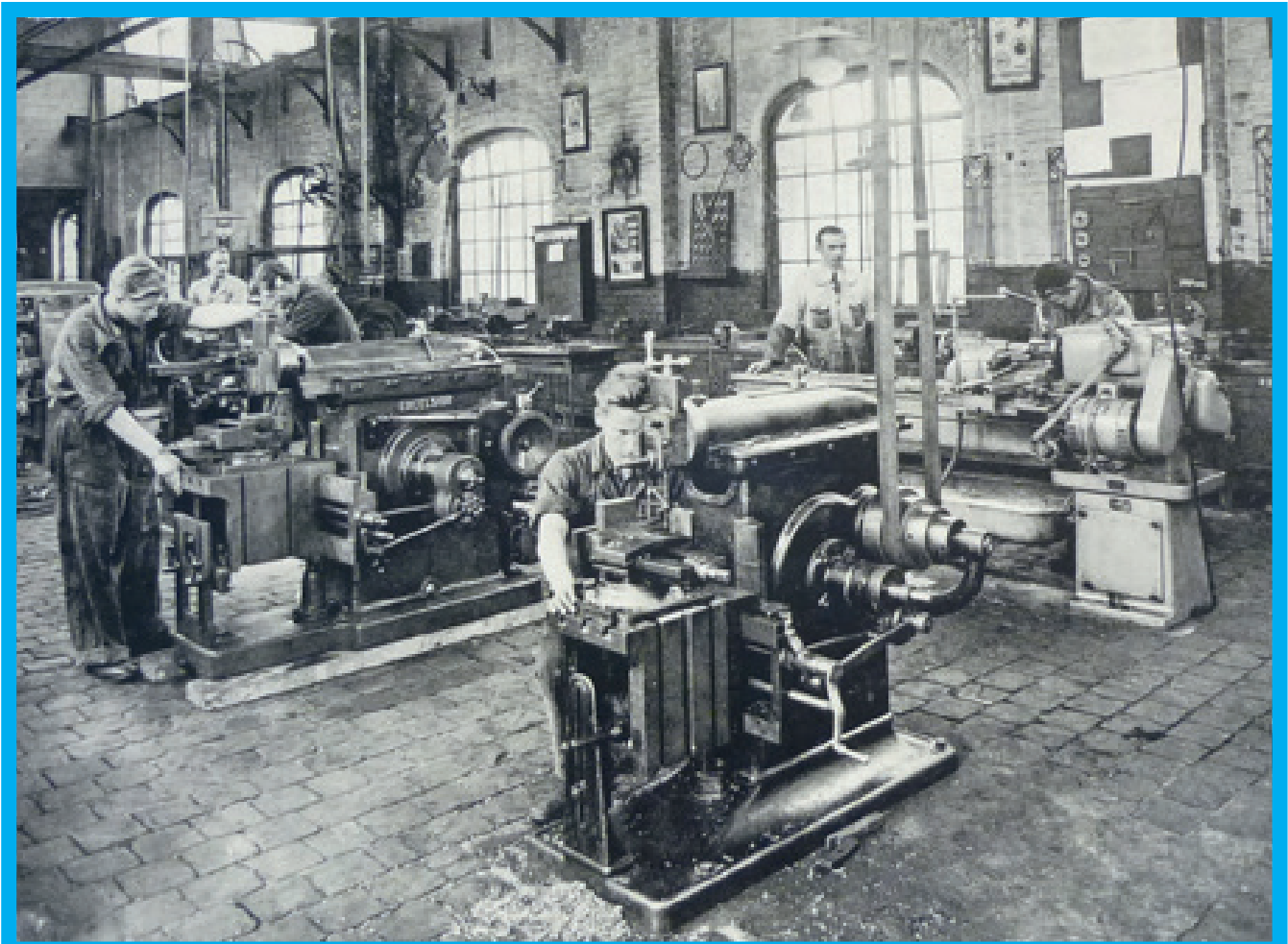
Het elektriciteitswerkhuys in het Rijksopvoedingsgesticht Ruiselede, ongedateerd maar vermoedelijk uit de periode van het interbellum. Bron: RAB, M37, ROG 1992, nr. 228.



'Samenvattende nota's' van Ruiselede, vlak voor Henri's vrijlating. Bron: Rijksarchief Brugge, M25 ROG Ruiselede, 926, Dossier 7641.

wiskunde- en rekenoefeningen voorgeschoteld moest krijgen, omdat hij eigenlijk getalenteerder was dan men zou denken. In een nota die het pedagogische traject van Henri samenvatte, vermeldde ook de bestuurder van de rijksopvoedingsinstelling in Ruiselede dat men rekeningoefeningen had gebruikt om Henri een gezond oordeel en redeneervermogen bij te brengen.²⁹ Kladschriftjes of oefeningen vonden we niet terug in de dossiers van Ruiselede, dus het is niet mogelijk om te achterhalen in welke mate Henri effectief op deze manier behandeld werd. Maar het is duidelijk dat de verschillende documenten die werden opgemaakt in de diverse instellingen waar Henri passeerde, inderdaad geen louter administratieve documenten waren, maar de eigenlijke heropvoeding van Henri wel degelijk beïnvloedden.

²⁹ RAB, M25, 926, Dossier 7641, 'Samenvattende nota's over (...)', 29 oktober 1936.



Metaalbewerking in het Rijksopvoedingssgesticht in Ruiselede, ongedateerd maar vermoedelijk uit de periode van het interbellum. Bron: RAB, M37, ROG 1992, 229.

Besluit

Het doel van deze bijdrage was het waarnemingsverslag, zoals dat in de vroege twintigste eeuw tot stand kwam in de context van de behandeling van jeugddelinquentie, te historiseren, om zo bij te dragen tot een kritische reflectie over het gebruik ervan in historisch onderzoek. In de meeste studies verschijnt het historische document als een bron waaruit de onderzoeker informatie kan putten om aspecten van de historische realiteit te reconstrueren. De historische bron is namelijk onze enige toegangsweg tot een 'verdampt' verleden. Maar uit deze reconstructie van de verschillende stappen in het proces van de wetenschappelijke rapportage over het delinquente kind, in relatie tot bredere wetenschapshistorische context waarin het ontstond, blijkt dat het observatierapport bestond uit verschillende 'lagen'.

De eigenlijke observatiepraktijk zoals die zich in het CWG in Mol in de eerste helft van de twintigste eeuw ontplooidde, rustte in belangrijke mate op Rouvroys idee van de *observation perpétuelle*. Wars van een te klinische toepassing van de natuurwetenschappelijke methode, onderstreepte Rouvroy dat enkel een observatie in de 'natuurlijke omgeving' van het kind, en in zijn spontane en dagdagelijkse activiteiten de weg naar zijn persoonlijkheid kon wijzen. De observatie was dus integraal gericht op het achterhalen van de 'typische' karakteristieken van het kind, waarin de selectie van relevante feiten centraal stond. Dit is belangrijk, omdat Rouvroys conceptualisering van de observatie

in belangrijke mate vorm gaf aan de bronnen- en archiefcollectie. De verschillende stappen in de observatiepraktijk vertaalden zich immers concreet in verschillende brontypes met een geheel eigen statuut en uitzicht. De eerste stap in de observatie bijvoorbeeld, laat zich materieel zien in observatienota's die uit losse blaadjes bestonden. Het vluchtige en discrete karakter van de observatienota's is wellicht een materiële getuige van de *observation perpétuelle*, die gestoeld was op de continue observatie waarin de opvoeder zich haast onzichtbaar opstelde, teneinde het delinquent kind in al zijn spontaneïteit te kunnen observeren. De in potlood onderlijnde passages in deze historische documenten leveren de historisch onderzoeker ook concrete aanwijzingen hoe de feitselectie zich in de praktijk uitrolde. Ze tonen op zijn minst aan dat Rouvroy de observatienota's achteraf las en concreet die informatie aanduidde die hij passend of relevant achtte om opgenomen te worden in het finale observatierapport. Het observatierapport mag zich dan wel aan de onderzoeker presenteren als één coherente, gestructureerde tekst, in wezen is ze de uitkomst van een veelvoud aan waarnemingen. De rapporten uit de instellingsarchieven zijn dus veel méér dan enkel 'sleutels' om een geschiedenis te reconstrueren, hun eigen ontstaansgeschiedenis verdient evenveel aandacht.

Beredeneerde bibliografie

Over het Belgische beleid ten aanzien van jeugddelinquentie biedt volgend werk een uitstekend en recent overzicht, inclusief een geannoteerde bibliografie: M. De Koster, D. Heirbaut, en X. Rousseaux (red.), *Tweehonderd Jaar Justitie: Historische Encyclopedie van de Belgische Justitie / Deux Siècles de Justice. Encyclopédie de La Justice Belge* (Brugge 2015), 243–275 en 275–297. Over het Centraal Waarnemingsgesticht Mol, zie M. De Koster, 'Tot Maat van Het Recht. De Vroege Ontwikkeling van de Wetenschap van Het Ontspoorde En Criminele Kind in Het Centrale Observatiegesticht in Mol (1913–1941)', in S. Braster e.a. (red.) *Kinderen in Gevaar. De Geschiedenis van Pedagogische Zorg Voor Risico-jeugd* (Assen Van Gorcum, 2007), 94–119. Over de geschiedenis van Ruiselede verscheen volgend interdisciplinair werk, met veel aandacht voor de erfgoedkundige dimensie: R. De Brabandere e.a., *Wreack Geen Quaedt, Maer Dwing Tot Goed: Het Sint-Pietersveld, Kruispunt van Historische En Maatschappelijke Ontwikkelingen in Vlaanderen. 150 Jaar Gemeenschapsinstelling Bijzondere Jeugdbijstand in Ruiselede 1849–1999* (Tielt 1999). Over wetenschap in Belgische Rijksopvoedingsinstellingen, zie onder meer V. Massin, "'Measuring Delinquency". The Observation, Scientific Assessment and Testing of Delinquent Girls in 20th-Century Belgium', *JBH – BTNG – RBHC* 1 (2016): 104–33; M. De Koster en D. Niget, 'Scientific Expertise in Child Protection Policies and Juvenile Justice Practices in Twentieth-Century Belgium', in J. Vandendriessche, E. Peeters, en K. Wils (red.), *Scientists' Expertise as Performance: Between State and Society, 1860–1960* (London 2015), 161–72. Over het maatschappelijke en historische belang van persoonsdossiers, zie L. De Wilde en B. Vanobbergen, 'Puzzling History – the Personal File in Residential Care: A Source for Life History and Historical Research', *History of Education* 46:3 (2017): 384–97. Een uitgebreidere en Engelstalige versie van onze bijdrage zal wellicht verschijnen onder de titel 'Folded files, unfolding narratives. Psycho-pedagogical observation in the Belgian Juvenile Reformatory, 1912–1945' in *History of Education*.

Biografie

Sarah Van Ruyskensvelde (*1985) is als docent in de Historische Pedagogiek verbonden aan de Onderzoekseenheid Educatie, Cultuur en Samenleving van de KU Leuven. Haar onderzoeksinteresses omvatten de onderwijsgeschiedenis in relatie tot de Tweede Wereldoorlog en het Vlaams-nationalisme, kwesties van migratie en burgerschap, de geschiedenis van de heropvoedingsinstellingen en de geschiedenis van de pedagogiek als wetenschap.

Laura Nys (*1991) werkt als doctoraatsstudente aan de UGent (vakgroep geschiedenis) en de VUB (vakgroep criminologie) met een FWO-aspirantenmandaat. Haar onderzoek richt zich op de rol van emoties in Belgische heropvoedingsinstellingen (1890–1965). Haar onderzoeksinteresses beslaan de sociale geschiedenis van emoties, history from below en gendergeschiedenis.